

Het effect van sociale klasse en gesprekssituatie op het gebruik van connectieven in mondeling en schriftelijk taalgebruik

CAREL VAN WIJK EN GERARD KEMPEN

Samenvatting

Van den Broeck (1977, 1980) heeft een pragmatische interpretatie voorgesteld voor de verschillende wijzen waarop leden van hogere en lagere sociaal-economische klassen hun taaluitingen syntactisch structureren. Ter ondersteuning hiervan presenteerde hij gegevens m.b.t. gemiddelde zinscomplexiteit bij sprekers uit twee sociaal-economische klassen in formele en informele gesprekssituaties. Het in dit artikel gerapporteerde onderzoek slaagt er niet in van den Broeck's uitkomsten te repliceren. Waarschijnlijk berusten ze op een contaminatie van gesprekssituatie met taalkeuze (standaardtaal vs. lokaal dialect). Mede op basis van de nieuwe gegevens wordt i.p.v. de pragmatische interpretatie een vaardigheidsinterpretatie voorgesteld. T.g.v. vooropleiding en beroep beschikken leden van verschillende sociaal-economische klassen over uiteenlopende vaardigheidsniveaus in verhalend (narrative) en verklarend (expository) taalgebruik. Dit uit zich in het gebruik van connectieven: funktiewoorden die logisch-semantic relaties tussen proposities uitdrukken.

Inleiding

Leden van verschillende sociaal-economische klassen onderscheiden zich in de wijze waarop zij hun taaluitingen syntactisch structureren, m.n. in de complexiteit van hun zinsbouw. Over de interpretatie van dit verschijnsel bestaat nog steeds onzekerheid. Geruime tijd heeft men de geringere zinscomplexiteit van sprekers uit lagere sociaal-economische milieus geweten aan een achterstand (de zgn. deficiethypothese). Zo dacht men die achterstand op het gebied van de *linguïstische competentie* te kunnen situeren. Hiernaast bestond ook een *cognitieve* interpretatie: de geobserveerde linguïstische verschillen werden teruggevoerd op verschillen in organisatie en inhoud van denkprocessen. Een geringere behoefte aan het uitdrukken van complexe denkinhouden hield men verantwoordelijk voor de minder complexe zinsbouw. Houdt men het denkvermogen (operationaliseerbaar middels intelligentie, scholingsniveau) constant, dan zouden de syntactische verschillen moeten verdwijnen. Deze voorspelling is echter niet bevestigd: Oevermann (1972) en Callary (1975) bleven zinsbouwverschillen aantreffen bij sprekers uit verschillende sociaal-economische klassen, die beschikten over gelijkwaardige cognitieve capaciteiten. Mede op basis van dit soort empirische gegevens heeft men in het begin van de jaren zeventig de achterstandshypothese opgegeven (vgl. de overzichten van Dittmar, 1978 en Hudson, 1980).

Een adequate karakterisering van zinsbouwverschillen tussen sociaal-economische klassen laat echter nog op zich wachten. In de sociolinguïstische literatuur zijn recentelijk enkele suggesties hieromtrent gedaan. Van den Broeck (1977, 1980) opert dat sprekers in staat zijn min of meer met opzet die zinsbouwkenmerken te kiezen welke typisch zijn voor de klasse waartoe ze behoren: een stylistische of pragmatische interpretatie. Hudson (1980) wijst op de rol die oefening en vaardigheid spelen. Sociaal-economische klassen onderscheiden zich in de waarden die ze hechten aan diverse vormen van taalgedrag. Dit leidt bij de leden niet tot verschillen in linguïstische competentie maar tot verschillen in de richting waarin ze deze compe-

Tabel 1. Een onderverdeling van drie typen propositieverbindende connectieven

A. *Onderschikkend verband tussen deelzinnen (clausen)*

1. Voegwoord: Ik denk *dat* hij wacht *totdat* jij komt.
2. Relativum en interrogativum: Weet jij *wie* die man is *die* lacht?

B. *Onderschikkend verband binnen de deelzin (claus)*

3. Voorzetsel ter inleiding van een beknopte bijzin: *Door* veel te trainen zag hij kans *om* kampioen te worden.
4. Voegwoord van vergelijking: Wim is *als* schrijver produktiever *dan* Jan.
5. Propositieverbindend voorzetsel: *Ondanks* de pauzes zal *volgens* mij iedereen *behalve* Piet *tijdens* de voorrondes een keer verliezen *vanwege* vermoeidheid.

C. *Propositieverbindende nevenschikking tussen T-units*

6. Voegwoord: Jo komt. *Maar* Ans blijft thuis. *Want* ze wil niet.
 7. Voegwoordelijk bijwoord: Het sneeuwt. *Daarom* gaan we wandelen. Dat doen we *trouwens* altijd.
-

Voorzover dat mogelijk was hebben we het aantal voorkomens van deze typen connectieven berekend in elk van de drie bronteksten (frekwentietelling, opstellen en Van den Broeck's taalmateriaal). Dit aantal hebben we telkens uitgedrukt als percentage van het totaal aantal woorden in (de betreffende sectie van) de brontekst. Vergelijking van Van den Broeck's materiaal met de twee overige bronteksten was alleen mogelijk voor wat betreft categorie A van Tabel 1 (connectieven die een onderschikkend verband leggen tussen deelzinnen). Het percentage connectieven in deze categorie is namelijk afleidbaar uit de gepubliceerde scores voor T-unit-lengte en subordinatie-index. Als men de laatste door de eerste deelt verkrijgt men de proportie ondergeschikte bijzinnen per woord uit de tekst. En omdat volgens de grammatica van het Nederlands elke bijzin moet worden ingeleid door een voegwoord, relativum of interrogativum, is deze proportie gelijk aan het percentage connectieven uit categorie A dat Van den Broeck's taalmateriaal bevat. (Merk op dat in het Engels zulke woorden soms optioneel zijn, bijv. *the man (whom) I saw; he said (that) he would leave*).

Het bepalen van een score op de propositieverbindende nevenschikkingen bleek in de frekwentietelling niet zonder meer mogelijk. Het grootste probleem vormden de bijwoorden. Het was niet altijd met zekerheid te zeggen wat de oorspronkelijke functie van een woord geweest kon zijn. Daarom hebben we ons beperkt tot al die woorden waarvan we zeker waren dat zij een eenduidige functie in de zin vervulden en niet eveneens als inhoudswoord gebruikt waren (bijv. 'alleen' en 'anders' konden ook adjectief zijn).

Voor de onderlinge vergelijking van scores uit de frekwentietelling hoeft niet eerst gestandaardiseerd te worden. Iedere score (voor HK-formeel, HK-informeel, etc.) is afkomstig uit een steekproef van 30.000 woorden. Bij vergelijking met data uit ander onderzoek wordt het aantal vermeldingen uitgedrukt als percentage van het totaal aantal woorden (Zie Van Wijk & Kempen 1981b voor opmerkingen m.b.t. het standaardiseren van scores).

Resultaten

Tabel 2 bevat de percentages connectieven uit categorie A in de frekwentietelling en in Van den Broeck's materiaal.

Tabel 2. Percentage connectieven uit categorie A van Tabel 1 in functie van gesprekssituatie en sociaal-economische status

	HK		AK	
	Formeel	Informeel	Formeel	Informeel
van den Broeck (1980)	2.50	2.07	1.61	1.84
frekwentietelling	4.64	2.66	3.40	2.23

In de informele context verschillen de uitslagen niet veel. In beide onderzoeken scoort de AK iets lager dan de HK. De scores van Van den Broeck's proefpersonen liggen lager dan die van de frekwentietelling. Het grote verschil treedt op in de formele context. Van de daling van Van den Broeck bij de AK is in de frekwentietelling geen sprake. In beide klassen blijkt de score te stijgen. En bij de HK gebeurt dit sterker dan bij de AK.

De twee bronteksten leveren nogal verschillende waarden op voor formele gespreks-situaties. Dit roept de vraag op welke waarden verwacht mogen worden bij volwassen sprekers: omstreeks 4 procent zoals in de frekwentietelling of ongeveer 2 procent zoals in Van den Broeck's materiaal? Mits we aannemen dat schriftelijk taalgebruik dichter bij formeel dan informeel mondeling taalgebruik staat, kan vergelijking met de derde brontekst hieromtrent uitsluitsel geven (zie Tabel 3).

Tabel 3. Percentage connectieven uit categorie A van Tabel 1 in functie van schooltype, sociaal-economische klasse en leeftijd in een formele gesprekssituatie

leeftijd	13	14	15	16.5	volwassen	
					frekw. tell.	v.d. Broeck
LBO - AK	2.3	1.9	2.6	3.0	3.4	1.6
GYM - HK	2.1	3.1	3.9	4.2	4.6	2.5

Afgezien van het hoog uitgevallen score van het eerste leerjaar LBO (13-jarigen) vertonen de scores in beide schooltypen een voortdurende stijging met leeftijd. De scores van volwassenen sluiten in de frekwentietelling hier precies op aan. Van den Broeck's proefpersonen blijven echter ver achter.

Discussie

Het door Van den Broeck vastgestelde patroon in de data kon niet worden gerepliceerd. De vergelijking met de ontwikkelingstrend in de scores van adolescenten rechtvaardigt de conclusie dat een onvoldoende vaardigheid van de Vlaamse proefpersonen in het standaard Nederlands eraan ten grondslag moet hebben gelegen. Met name verklaart dit de daling van de AK-score in de formele context. Van den

Broeck's pragmatische interpretatie van zinsbouwverschillen tussen sociaal-economische klassen verliest hiermee haar empirische basis.

Zulke verschillen gaan evenmin terug op verschillen in cognitieve vaardigheid (zie de bespreking van de cognitieve interpretatie in de Inleiding). Hiervoor pleiten de volgende uitkomsten uit de frekwentietelling. In Tabel 1 worden drie categorieën van connectieven vermeld waarmee logisch-semantische verbindingen tussen proposities linguïstisch uitdrukbaar zijn. We hebben gezien dat HK-sprekers vaker gebruik maken van connectieven uit categorie A dan AK-sprekers. Uit Tabel 4 blijkt dat hetzelfde geldt voor categorie B. Tot zover is dit verenigbaar met een opvatting als zouden leden uit lagere sociaal-economische milieus minder genuanceerd denken en daarom minder behoefte hebben om logisch-semantische verbindingen tussen proposities te conceptualiseren en uit te drukken. Strijdig met deze opvatting is echter het gegeven dat AK-sprekers HK-sprekers overtreffen in categorie C: ze maken meer gebruik van *nevenschikkend* zinsverband om proposities expliciet met elkaar te verbinden. Deze uitkomst is eveneens in overeenstemming met de resultaten van onze opstelanalyse. Leerlingen uit vergelijkbare leerjaren bleken namelijk meer propositie-verbindende nevenschikkingen te produceren naarmate het scholingsniveau lager was (Van Wijk & Kempen 1981a).

Tabel 4. Het aantal voorkomens van connectieven uit de drie categorieën van Tabel 1 bij HK- en AK-sprekers (berekend uit de formele gesprekken van de frekwentietelling van de Jong, 1979)

	HK	AK
A Onderschikking tussen clausen	1391	1021
B Onderschikking binnen clausen	261	195
C Nevenschikking tussen T-units	837	1055

Omdat de connectieven uit de drie categorieën grotendeels dezelfde betekenissen dragen (oorzaak-gevolg, motief, tegenstelling, concessie, etc.), moeten we concluderen dat de geobserveerde zinsbouwverschillen tussen sociaal-economische klassen niet meer zijn dan verschillen in het gebruik van alternatieve syntactische middelen om dezelfde inhoud en uit te drukken. De keus voor een bepaald syntactisch uitdrukingsmiddel kan heel wel berusten op de graad van oefendigheid in het hanteren ervan (vgl. Hudson, 1980). In een ander kader hebben wij onderscheid gemaakt tussen verhalend (narrative) en verklarend (expository) taalgebruik (Van Wijk & Kempen, 1981a). Laatstgenoemde variant kenmerkt zich door een frequent toepassen van connectieven om logisch-semantische relaties tussen proposities *expliciet* uit te drukken. Het effect van gesprekssituaties op de gehanteerde syntaxis kan gezien worden als een gevolg van het overwegend hanteren van verklarend taalgebruik in een formele context, en van verhalend taalgebruik in de informele context. Door schoolopleiding en de aard van hun beroepswerkzaamheden verwerven HK-sprekers een grotere vaardigheid in verklarend taalgebruik dan AK-sprekers. Deze hypothese kan naar onze mening het verschil in scores tussen sociaal-economische klassen in de formele gesprekssituatie beter verklaren dan de cognitieve en de pragmatische interpretaties.

Bibliografie

- Broeck, J. van den**, Class differences in syntactic complexity in the Flemish town of Maaseik. *Language in society*, 1977, 6, 149–181.
- Broeck, J. van den**, 'Beperkte' en 'geëlaboreerde' stijl in 'formele' en 'informele' interviews in Maaseik. In: Geerts, G. & A. Hagen (eds.), *Sociolinguïstische studies I. Bijdragen uit het Nederlandse taalgebied*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1980, 97–130.
- Callary, R.E.**, Syntax and social class. *Linguistics*, 1975, 143, 5–16.
- Dittmar, N.**, *Handboek van de sociolinguïstiek*. Utrecht: Spectrum (Aula paperback 45) 1978.
- Heikens, H.**, Een sociolinguïstisch opgebouwd corpus Amsterdamse spreektaal. *Taal en tongval*, 1978, 30, 36–49.
- Hudson, R.A.**, *Sociolinguistics*. Cambridge: University Press, 1980.
- Jong, E.D. de (red.)**, *Spreektaal, woordfrekwenties in gesproken Nederlands*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema, 1979.
- Kempen, G. & C. van Wijk**, Leren formuleren. Hoe uit opstellen een objectieve index voor formuleervaardigheid afgeleid kan worden. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 1981.
- Oevermann, U.**, *Sprache und soziale Herkunft*. Ein Beitrag zur Analyse schichtenspezifischer Sozialisationsprozesse und ihrer Bedeutung für den Schulerfolg. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1972.
- Wijk, C. van & G. Kempen**, Funktiemoorden – een inventarisatie voor het Nederlands. *ITL review of applied linguistics*, 1980, 47, 53–68.
- Wijk, C. van & G. Kempen**, De ontwikkeling van syntactische formuleervaardigheid bij kinderen van 9 tot 16 jaar. *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie* (in druk), 1981a.
- Wijk, C. van & G. Kempen**, Syntactische formuleervaardigheid in het schrijven van opstellen. *Pedagogische studiën* (in druk), 1981b.